

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А
М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я
В З А К Л А Д А Х О С В І Т И**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 25

Заснований в 1996 році

Рівне – 2003

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 25. — Рівне: РДГУ, 2003. — 196 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії педагогіки, психології, дидактики, історії педагогіки, методики навчання, виховання, розвитку, трудової та графічної підготовки і профорієнтації дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**Головний редактор** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН**Мітюров Борис Никифорович** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **Бех Іван Дмитрович** (Інститут проблем виховання АПН України);доктор педагогічних наук, професор **Будний Богдан Євгенович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор **Воробйов Анатолій Миколайович** (заступник головного редактора, Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України **Дем'янчук Анатолій Степанович** (Рівненський економіко-гуманітарний інститут);доктор педагогічних наук, професор **Коваль Ганна Петрівна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Лисенко Неля Василівна** (Прикарпатський педагогічний університет ім. В. Стефаника);доктор педагогічних наук, професор **Лісова Світлана Валеріївна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Павлютенков Євген Михайлович** (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів)доктор психологічних наук, професор **Пасічник Ігор Демидович** (Університет "Острозька Академія");кандидат педагогічних наук, професор **Поніманська Тамара Іллівна** (Рівненський державний гуманітарний університет)доктор психологічних наук, професор **Савчин Мирослав Васильович** (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);доктор психологічних наук, професор, дійсний член МАПН **Сергєєв Олександр Васильович** (Запорізький державний університет)доктор педагогічних наук, професор **Сметанський Микола Іванович** (Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського);доктор педагогічних наук, професор **Терещук Григорій Васильович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН **Тищук Віталій Іванович** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Хом'як Іван Миколайович** (Рівненський державний гуманітарний університет);кандидат педагогічних наук, професор **Янцур Микола Сергійович** (заступник головного редактора, відповідальний секретар, Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 6 від 31.01.2003 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 07 — 6.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2003

обізнаність педагога у психології творчості, його творчу спрямованість, адже виховувати творчу особистість може лише творча особистість. Крім того управління передбачає методично грамотний супровід процесу розвитку, при якому педагог орієнтує, спрямовує діяльність дитини, проте не гасить, не гальмує її ініціативи.

Мистецтво керування та супроводу дитячої творчості ґрунтується на принципах: любові до дитини як до особистості і поваги до неї як до творця (Ш.О. Амонашвілі, В.О. Сухомлинський); підвищення самостійності дитини в діяльності творчого характеру (І.Я. Лернер, В.Я. Мельничайко, О.О. Мелік-Пашаєв, З.М. Новлянська, М.Н. Скаткін); постанови художніх завдань творчого характеру з урахуванням їхньої специфіки (Е.В. Белкіна, Н.М. Георгян, Ю.М. Косенко); залучення дітей до найтиповіших видів художньої творчої діяльності (О.Г. Кучерявий); цілісного підходу до керування творчою діяльністю дітей (В.С. Ільїн, В.В. Краєвський, О.Г. Кучерявий). Отже, як свідчить аналіз педагогічних досліджень, до найсуттєвіших чинників розвитку дитячої творчості науковці відносять: створення сприятливого для творчих проявів розвивального середовища, організацію цілеспрямованого навчання дітей базових дій, які стають вихідними в забезпеченні творчої діяльності дитини в різних її видах (малюванні, грі, конструюванні, мовленні).

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.:Либідь, 1997. – 326с.
2. Мелик-Пашаев А.А. Педагогика искусства и творческие способности. – М.:Знание, 1981. – 95с.
3. Педагогическая энциклопедия /Гл. ред. А.И.Каиров, Ф.Н.Петров: в 4т. – М.: Изд-во СЭВ, 1964.
4. Кудрявцев В.Т. Развитие детства и развивающее образование: культурно-исторический подход. В 2-х частях. – Дубна, 1997.
5. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.:Просвещение, 1991. – 94с.
6. Вопросы теории и психологии творчества. Т.4. – Харьков, 1913. – 560с.
7. Гончаренко С.Н. Гений в искусстве и науке. – М.:Искусство, 1991. – 432с.
8. Яковлева Е.Л. Развитие творческого потенциала личности школьника // Вопросы психологии. – 1996. – №3. – С.28-34.

Одержано редакцією 24.12.2002

УДК : 37. 316.61

А.М. ВОРОБІЙОВ

МІСЦЕ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ

Проблема української ментальності як своєрідної особистісної, або соціальної пам'яті людини чи спільноти особливо загострюється у час духовного відродження нової України. Спираючись на дослідження філософів Варбурга, Л.Февра, Леві-Брюля, Дюркгейма, Сімеона та етнологів О.Шпенглера, Бердяєва та інших, а також визначних українознавців Є.Онацького, О.Кульчицького, Б.Цимбалістого, М.Шлемкевича, Ю.Липи, В.Липинського, враховуючи науковий доробок теорії етносу, можна стверджувати, що вже на перших етапах формування етносу виникають певні психоповедінкові архетипи - суть типові способи розуміння, які регулярно відтворюються та підсвідомо детермінують поведінку і мислення кожної людини етногрупи. В ході історичного процесу, вони, безсумнівно, модифікуються. Проте через зв'язок часів зберігається певний психо-поведінковий інваріант, що реалізується на спільній мовній, культурній та морально-етичній основі. Він дає змогу народові зберегти етнічну самосвідомість, яка необхідна для утвердження держави, її самобутності, індивідуальності та духовності, що формувалися тисячоліттями.

Цей інваріант і є ті невлімові особливості національного характеру, фіксованих на рівні найдавніших архетипів світосприйняття та поведінки, що в метафізичній площині зветься “духом нації”, “душею народу”, або менталітетом, ментальністю.

Ментальність народу - це структура його мислення, окремий спосіб думання, поведінки, специфічне світосприймання, світовідчуття, уміння бачити себе в світі.

В час відродження української духовності необхідний узагальнюючий та проникливий погляд на душу народу, що виявляється в національному характері, тобто, надактуальною нині постає проблема української ментальності.

Духовне відродження української нації – це, перш за все, глибокі зміни у соціокультурному середовищі. Це і стало предметом нашого дослідження. Аналіз сучасних наукових розвідок з етнопсихологічних проблем дозволив нам зробити припущення, що тип ментальності визначається соціокультурною ознакою.

На сучасному рівні окреслюються майбутні контури образу нашої історії як історичної антропології, як психологічно та культурологічно орієнтованої науки про Людину [7,3]. Ментальні настанови на всіх рівнях - від ідейно-теоретичного до буденно-емоційного, підсвідомого - мають стати невід'ємною компонентою структури історичного пояснення української ментальності.

Менталітет має всезагальне, загальнолюдське значення і нами відноситься до різних соціальних

страт та історичних часів, скажімо українська ментальність. Українська ментальність в її культурно-історичній мінливості причетна до “вибору” народом своєї історичної долі. Незалежність України починається з культури, її духовних і народних джерел. І хоч менталітет дуже часто суперечливий, має специфічні вживлені зразки поведінки, стереотипи думок та дій, які виказують на однакову життєву стійкість, ментальність розуміється як цінне національне надбання. Це ще раз підтверджує актуальність проблеми відновлення українського менталітету та фундаменталізацію його вивчення у вітчизняній філософській і культурологічній літературі та практиці. Ментальність не можна виводити із соціальної значущості історичних постатей певної епохи чи інтелектуалізації свідомості людської спільноти окремими мислителями.

З огляду на те, що в Україні ще не окреслений науковий світогляд, ментальність тяжіє до мистецько-культурософічного відображення світу з емоційно-кордоцентричним переживанням українською спільнотою сучасного життя. Зміст ментальності характеризується специфікою свідомості відносно великих груп людських спільнот як етнос, нація. Ґрунтом ментальності може бути визначена характеристика для конкретної культури (субкультури), специфіка психічного життя, чуттєвості спільноти людей певної епохи, географії і середовища. Адже, змістом культури є вияв “душі” даного народу. “Основою і сплавом усіх складників національної духовної культури вважають національний менталітет...”[6,25]. Національна культура формує націю, звеличує її і творить їй неповторне духовне обличчя в своєрідному груповому портреті світової цивілізації. Лише увібравши нереалізовану енергію загублених поколінь, опираючись на традиційні моральні абсолюти та культурні цінності, синтезуючи їх з компетентністю на рівні світових наукових стандартів, - можна забезпечити самоствердження національного духу

Розвиток національної культури тісно пов'язаний з розвитком національної самосвідомості народу. Ці явища взаємообумовлені. Не можна не погодитися з відомим словацьким вченим Й.С.Виростом, що високий рівень національної самосвідомості особи як її ідентифікації самої себе до певної національної спільноти можливий лише за умови наявності в її свідомості певної кількості підстав для такої ідентифікації. А ними можуть бути : спільність мови, кровна спорідненість з духовною культурою та інше. До цього варто було б додати і наявність спільних психологічних особливостей характеру, тобто єдність менталітету, адже “менталітет - це спільне “психологічне оснащення” представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення” [7,3]. Національний тип особистості виростає на ідеях національної філософії, народних ідеалах та традиціях, звичаях і обрядах, тобто на культурно-історичному досвіді. здобутках народу багатьох епох, його морально-етичних цінностях.

Система національного виховання, яка склалася на ґрунті народної педагогіки, своїм корінням сягає глибоко в народну філософію, етику, мораль, в основі яких була ідея добра, справедливості. Весь зміст навчально-виховної роботи в школі повинен бути проіннятий національною ідеєю. Виховувати у дітей національний тип народного ідеалу, національну самосвідомість, а отже відновлювати український менталітет.

Складовою частиною історії ментальності є історія культури. Відомий німецький історик культури, філософ - Освальд Шпенглер, розглядаючи проблему ментальності, підкреслює полярність природнього. з одного боку, і культурно-історичного буття - з іншого. “Виникає кожна культура, як органічний порив деякої душі, дозріваючої в несвідомих надрах Urseclentum (прадуші) і спрямованої до самовираження в їй лише притаманному ритмі і такті, до самооформлення її в омріяних образах” [6]. Шпенглер на місці „ монотонної картини” однолінійної світової історії бачить феномен множини культур - “організмів”. Кожний культурний організм живе своїм особливим життям, створює свої цінності - науку, мистецтво, соціально-економічні відносини тощо. Отже, вся культура - це витвір “колективної душі”, епіфеномен життєвого пориву.

Певним послідовником Шпенглера у цьому питанні був М.О.Бердяєв - російський філософ-дослідник. Він виявляє особливості російської душі, адекватної первісному божественному “смыслопкладанню” культури, її призначення. М.О.Бердяєв принципово протистоїть запереченню О.Шпенглером загальнолюдської історії й культури. За Бердяєвим - “універсально-загальнолюдське міститься в індивідуально-національному, котре стає значним саме своїм оригінальним досягненням цього універсально-людського” [1,111].

Концепцію циклічного розвитку культури обґрунтовують у своїх працях М.Данилевський. А.Тойнбі, І.Гердер та інші. На думку М.Данилевського, всесвітня історія культури складається з самобутніх культурно-історичних типів, кожен з яких має свою долю, відображає психологію і душу народу, особливості його способу життя і стиль мислення.

Визначний українознавець О.Кульчицький досліджуючи український менталітет методом історично-генетичного аналізу, стверджує, що душа українського народу має в деякій мірі відмінні від інших народів світосприймальні настанови (за психологією світоглядів - такі психічні чинники, такі “напрямки нашого я”, що вирішують те, як ми світ сприймаємо і тому яким його сприймаємо, яке у нас “зображення світу”, який наш “світогляд”, тобто цілість поглядів на світ, цілість пізнань і оцінок світу).

Вони обумовлюють певну конфігурацію психічних властивостей народу.

Психолог Богдан Цимбалістий спираючись на соціокультурну антропологію, студіює взаємини між “культурою як цілістю і структурою особистості”.

Не заперечуючи допоміжного значення таких пояснень, загальною методологічною передумовою є припущення, що кожен соціум буде свій неповторний життєвий світ, вільно реалізує свою творчу енергію. Таким чином, “культура” в антропологічному сенсі слова - все, витворене суспільством. Це не лише матеріальні об’єкти, витворені людьми, але й умовно-психічні процеси і акти, які доводять до творення таких об’єктів, норми і форми реакції людей якоїсь соціальної групи на зовнішні і внутрішні побуди.

Суспільство стає зрозумілим лише через “входження” у той “культурний підтекст”, “образ світу”, “систему вірувань”, без яких його структури і вся система соціальних взаємин не можуть бути пояснені. Культура визначає спосіб життя нації, а отже, і окремої особи, через набуту нею соціальну спадщину.

Культурно-антропологічна метода доповнює дослідження О.Кульчицького, виявляючи частинно, як передаються риси вдачі з покоління в покоління, риси, які постали під впливом таких факторів як підсоння, багатство землі, історична доля та ін. Всі ці фактори впливають на кожную людину поодинокі протягом її життя. Але, крім того вони належать до культурної спадщини даної етнічної групи - впливаючи протягом усього життя на членів групи, вони в даному випадку формують їх. Всі ці зміни відбуваються в поведінці, в настанові, в ментальності народу. Підтвердженням цієї думки є етнопсихологічні розвідки Т.Рильського, І.Нечуя-Левицького, М.І.Костомарова, Г.Булашева, Д.Яворницького, І.Огієнка, Є.Маланюка, Ф.Вовка та інших українознавців.

Дослідники української ментальності (Т.Рильський, О.Кульчицький, Б.Цимбалістий, Д.Чижевський, П.Юркевич) стверджують, що українська психічна структура вирізняється емоційно-почуттєвим характером, „кордоцентричністю”, високою емоційною чутливістю, ліризмом. Що виявляються в естетизмі українського народного життя і обрядовості, в артистизмі, вдачі, у прославленій пісенності, своєрідному гуморі, мистецтві.

Особливо визначається вплив українського барокко на виникнення специфічних естетичних ознак українського світовідчуття, його ментальності. Мистецтво глибоко пронизує весь духовний уклад народу, оскільки специфіка художнього відображення дуже тісно пов’язана з національним характером і менталітетом. Митець, шукаючи ідеал краси, добра, істини у рідній природі і душі народній, творить світ художніх образів у відповідності з усім багатством національного буття. Художній геній здатний якнайповніше виразити дух нації як на стадії його занепаду, так і на стадії злету.

Мистецтво – показник величі кожної нації. Сьогодні на Україні цілісність мистецтва розглядається як запорука цілісності національної культури. Щодо цього ідеалом може служити українське мистецтво XVI – XVIII століть.

Українське барокко відтворює притаманний українському національному характерові потяг до святковості, поетичності, до яскравих барв, рясного рослинного орнаменту, а також відтінок легкої задуми, ледь відчутного суму. В українському відчутті прекрасного є легке філософське забарвлення, яке надає йому розчуленості й сентиментальності, швидкоплинності всього прекрасного в природі. Це викликає бажання утримати красу, наповнити нею життєвий простір. Українська краса демократична, і тому не вимагає особливих умов для своєї реалізації.

Весь естетичний побут українців прикрашений, впорядкований. Культурований й опоетизований. Все несе на собі відбиток працелюбства і життєрадісності.

Декоративність становить одну з найприкметніших ознак українського художнього мислення. Жоден із слов’янських народів не може зрівнятися з ними у вишивці як за арсеналом декоративних мотивів та елементів, їх композиційними й колоритними інтерпретаціями, так і за багатством техніки декоративних швів. Мистецтво української писанки є кодом прадавніх символів і знаків, водночас відзначається неповторною красою декоративних рішень.

Декоративна пишність української книжки XVII – XVIII століть не має аналогів ні в Росії, ані на Заході. Кожна сторінка нагадує вишукане мереживо, сплетене з друкарського шрифту, орнаменту і гравірованих зображень. Друкарський набір набував подвійного значення: з одного боку, це був літературний текст, а з другого, - орнамент.

Великий внесок в українське літературне барокко зробили відомі мислителі і письменники XVII – XVIII століття - Л.Баранович, Ф.Прокопович, Г.С.Сковорода, С.Яворський та інші. В цей час поширювалося на Україні декоративне віршування барокко.

У XVII ст. поезія стала формою особливого умовно-художнього пізнання світу, яке вимагало свого вираження у системі специфічної лексики. Виникла мова умовних емоційно-образних означень - міфологічних.

Найвищі досягнення української лірики представлені творами М.Старицького, Л.Українки, Т.Шевченка. Елітарно-міфологічна поезія барокко несла з собою особливий культурний світогляд, у світлі якого реальність набувала особливого сенсу.

Яскраво виражені особливості форми, багаті образні засоби, загальний колорит стилю при одночасних спільних рисах із західно-європейським барокко дають всі підстави визнати його оригінальним місцевим варіантом. Одним з найцікавіших відгалужень світового барокко. Українське барокко об'єднує єдиними стилютворювальними моментами архітектуру, скульптуру, прикладні мистецтва, музику, літературу.

Загальні ознаки українського народного декоративно-ужиткового мистецтва виростають з поетично-декоративного погляду українців на природу, її явища. Що визначав нашу естетичну специфіку, наші стилеві ознаки. Вона відображає наше неповторне світобачення і світовідображення, якими пронизані всі види творчої діяльності українців.

Творчий дух народу позначився на виробках, виконаних з дерева, волокна, глини, металу, каменю, паперу. Зокрема народна дерев'яна архітектура посіла почесне місце серед дерев'яних архітектур цілого світу, а її вершинним проявом є наші церкви, які становлять окремий стиль Європейського континенту. Під цей стиль у ХУІІ ст. підпадає мурована архітектура України, відома шедеврами українського барокко. Декоративні прикраси вносять в архітектуру українського барокко елемент високої поетичності, одухотворюють її форми.

Щедре прикрашування, як ознака стилю, є засобом вираження певного типу світовідчуття. На думку українця, людина з'являється на світ зокрема й для того, аби прикрасити його, збільшити його красу.

Декоративні прикраси в архітектурі українського барокко символічно відтворюють красу щедрої природи України, військову славу козацтва.

Багатства української землі втілювалися в образах місцевих квітів і плодів. З'являлися на стінах будівель і зображення загальнодержавних, гетьманських і полковницьких гербів та символів влади, що настроювало людей на роздуми про героїчне минуле українського народу.

Характерними рисами мистецтво барокко є й розчарування в оточуючому світі, сприймання життя як театру, жорстоке усвідомлення плину часу, пристрасті до зовнішніх ефектів і збільшеної експресії. Такі тенденції викликали вибух почуттєвого начала, розбудили смак до життя та його радощів, що знайшло свій вплив у дивовижній віртуозності пластичних мистецтв і емоційній наснажливості бароккової музики.

Питання національної специфіки художнього мислення барокко досить складне.

Доба найбільшого національного відродження на Україні сприяла виникнення специфічних естетичних ознак, властивих саме українському світовідчуттю. В українському розумінні краси найвизначнішим моментом слід назвати смак до прикрас, наслідком якого був щедрий декоративізм.

Все це було дуже характерне й для сучасного українського мистецтва і було закладено в психологію українського митця ще в давні часи. Краса наділена великою силою впливу на душі людей. Для митців барокко, вона була привабливою, душевною і людяною.

Стійкі національні форми барокко, вироблені на ранньому його етапі зародження й розвитку, сприяли тому, що і зріле барокко зберегло свою національну суть, не перетворилось на репліку західноєвропейського стилю, хоча і було з ним щільно пов'язане.

Вивчення національних варіантів барокко – актуальна наукова проблема. Барокко відкрило можливість для мистецтва виявити велич людського духу власними образними засобами.

Народний іконопис природньо відбив дух українського характеру... Джерела українського іконопису беруть початок з часів Київської Русі (Х – ХІІІ ст), з епохи, коли християнство стало панівною релігією могутньої держави. Вже тоді у свідомість віруючого ввійшло уявлення про досконале зображення – ікону ("ейкон" – від грецького слова "образ"), в якій втілено образ божества. Від ікон люди чекали чуда, їй поклонялися, на них молилися. І чим вищою була майстерність художника, чим талановитішим і натхненнішим був його пензель, тим глибшим був естетичний вплив ікон і тим величнішою ставала вона. Цю незвичайну особливість іконопис проніс крізь віки. Український іконопис відіграв значну роль у зміцненні національної свідомості народу: у ньому знаходила втілення християнська віра, що консолідувала націю. Досить велика амплітуда тем ікон відтворює світогляд людини. У релігії для неї були закладені віра й надія, поняття про правду, праведність і гріх. Люди свято вірили в чудотворну силу ікони.

Споглядаючи ікону Богоматері з немовлям, люди відчували трагічний дух долі Христа і Марії, знали про неминучість страшної смерті Ісуса Христа, порівнювали її зі своїм буттям. Чітка і конструктивно ясна композиція сюжету про Страшний суд відтворювала прийдешнє, була мірою етики, єднала людину з вічністю. Твори іконопису завжди виражали високі моральні ідеї.

Мистецькі принципи іконографічної творчості впливали з відкидання східним християнством межі часу і простору. Постаті святих на іконах статичні, безрух тут був засобом вираження вічності [4, 53]. Однак у ХVІІ і ХVІІІ століттях можна запримітити відродження іконописців від трансцендентальності, ієрархічної абстракції з'являється щораз виразніша риса сердечності, наївної сповідності, розповіді, порушуючи тим способом усталені стилістичні норми. Крім цього, творці під впливом народної творчості почали використовувати більш різноманітну орнаментику. В іконах ХVІІІ

ст. видно вплив ілюзіонізму (філософське вчення, за яким зовнішній світ є лише оманю почуттів, ілюзією, а дійсним є лише внутрішній світ людини) тих часів.

У іконографічному мистецтві щораз виразніше видно тенденції до фабулярності та епічності.

Творчість народних мас наклала відбиток на всі ділянки культурного життя епохи.

Загально поширені в мистецтві XVII і XVIII століття бароккові тенденції в творчості іконописців дали про себе знати орнаментиці одягу, ореолів, фону і всюди, де у первісних варіантах зустрічаємо закарбовані рослинні мотиви досягаючи ренесансового типу. Видно це також у багато різьблених бароккових рамках ікон, що міняє їх вигляд, тим більше, що у декорі ікон з'являються народні вишивки та архаїчні мотиви з народних строїв, якими прикрашено священні одежі Ісуса Христа чи святих, а передовсім ікони “празнаків”, пов'язані з Різдвом.

Художник барокко прагнули до створення портретів і як моделі використовували постаті своєї епохи, тому обличчя на їх образах були вже індивідуалізовані. “Ікона стає святим образом, зображуючи особисті відчуття. У постановці постаті на іконі створюється ілюзія руху, вирази обличчя і одяг пов'язані із життєвістю змальованого” [3, 24]. Іконописці змальовують групові сцени так, немов по натовпі пробігає хвиля збудження, радості або тривоги. Окремі представники юрби виражають індивідуальні емоції.

Драматизація подій і вміння надавати обличчю гострого переживання слід віднести до явищ барокко. Іконописці прагнули до загостреної психологізації святих. Поява друкованих образів, а також народного малярства на склі, створеного найпростішими засобами, спричинило розповсюдження сакрального мистецтва, яке переносилось із церкви до помешкання і пристосовувалося до людських потреб.

“Народні ікони стали важливою складовою частиною традиційної культури українців. Боги, намальовані професійними богомазами на звичайних дерев'яних дошках чи селянському полотні, були не просто зображеннями святих. Вони мали сакраментальне значення у житті селянства” [2,43].

Особливу роль ікон у світогляді селянина підкреслює їх розташування у традиційному житлі. Ікони тримали на центральному місці в хаті – на покуті. До сьогодні є священним ставлення людей до ікон. При іконах в хаті невільно було сваритися, лихословити, говорити неправду, бо можна прогнати дух, який оберігав хату і таївся за іконами. Ікони були присутні при найголовніших подіях людини: народженні (дитині дарували ікону разом з хрестом), весіллі (образами благословляли на шлюб), похоронах (образи клали в домовину на далеку дорогу). До ікони молилися і просили заступитися, допомогти, благословити у багатьох життєвих ситуаціях. Ще й тепер люди йдуть до церкви, ставлять свічку до певної ікони, образу святого, якого вважають заступником родини чи особистим заступником. Також багато переказів, коли люди тримають певну ікону все життя як оберіг. Майже в кожному регіоні України були свої чудодійні ікони, з якими селяни пов'язували особливі надії. “До оновлення образу чи хреста сходились люди, дивилися, міркували, молилися, вбирали того образа в квіти, світили свічки. Почали приходити чималі групи людей, навіть з процесіями” [2,57].

Найбільш шанований в Україні - культ Богородиці. З її образом пов'язано багато переказів, легенд, колядок, щедрівок. Богородиця разом із Спасителем – священний атрибут весільного обряду благословіння на шлюб, яке давали батьки дітям. Маленька ікона Богородиці була в обрядах, здійснюваних при народженні і похоронах. У новозбудовану хату обов'язково вносили ікону Богоматері, що мала захищати оселю, родину, малих дітей від хвороб, житло від вогню. Все це є ознаками архаїчного культу у ставленні до ікон.

Емоційна та виховна роль ікони полягає у тому, що віруючі, дивлячись на образ святих, роздумують над їхнім праведним життям і намагаються наслідувати його.

Народний іконопис на Україні в XVII-XVIII ст. займав важливе місце серед різних проявів духовної культури народу. У народному іконопису як продукті широкого демократичного середовища, через призму народного бачення відбилосся розуміння навколишнього світу, явищ суспільного характеру.

Іконопис в Україні розвивався у демократичному, народному руслі. Народна течія приносила в іконопис реалії життя, що в цілому надавало йому демократичного характеру. Народний іконопис є виявом національної і соціальної свідомості народу, його вірності предківській вірі – православ'ю.

Перші чотири десятиліття XVII ст. в розвитку іконопису на різних територіях України характеризуються складністю та суперечністю. Відбувалися постійні змагання та взаємодія між новаторськими та консервативними тенденціями, впливами народної творчості – з одного боку, та зарубіжного малярства – з другого. Розвивається нове самобутнє мистецтво, сповнене радості життя та його барвистої краси. Піднесення народних творчих сил внесло в живопис, як і в інші ділянки мистецтва, животворний струмінь, який істотно вплинув на його суть, поглибив його національний характер. Виразним індивідуальним твором, який не має аналогій, є Волинський іконопис, створений в XVII ст. Волинь здавна славилась і до сьогодні славиться багатством дарів духовних у благодатних іконах Христа Спасителя, Божої Матері і Святих Божих угодників Волинських. Ікони “Нерукотворний Спас”, “Старозавітна трійця”, “Введення до храму”, “Воздвиження” характеризуються яскравим, декоративним колоритом, який відзначається динамічністю і емоційністю

Особливий пласт у формуванні української ментальності займає духовна українська музика XVII-XVIII ст. Український народ створив неперевершений за художнім та образним багатством фольклор, а також розвинув, багатожанрову, розмаїту за формами професійну музику.

Музика завжди займала значне місце в дозвіллі, духовному житті й віруваннях українців. Протягом багатьох віків музика на Україні була тісно пов'язана з релігією. Церковний спів посідає одне з найважливіших місць як за своєю поширеністю, так і за силою впливу на народні маси. При всіх найтісніших зв'язках з словом, зверненням до Бога, музика відтворює людські почуття, страждання, ідеали, смаки. Записи духовної музики від періоду Київської Русі збереглися у великій кількості. Спільними стильовими компонентами її є емоційність, пишність звучання, які відповідали розкішності східно-християнської літургії й урочистості придворних церемоній.

Багато істориків української музики вважають XVII-XVIII ст. за час розквіту української музики, коли кількоголосний гармонійний партесний спів пишно розвивається в практиці церковних хорів по всій Україні. Головними музичними центрами його є хори українських братств та більших монастирів (особливо Лаври) – в головних центрах тодішнього культурного життя у Львові та Києві.

Область генетичних зв'язків з народними джерелами в партесному концерті XVII-XVIII ст. становить сфера ліричних та лірико-драматичних образів. Концерт все більше характеризується як явище вітчизняної культури. В кінці XVII- на початку XVIII ст. вітчизняне музичне мистецтво виробило власні форми, настільки своєрідні, що їх національна визначеність є незаперечною. Твір професійного мистецтва – концерт, був, у свою чергу, частиною національної музичної культури, як пісня чи кант.

В галузі духовного хорового концерту найвизначнішу частину талановитих, глибоких за почуттями зразків хорової акапельної музики створили композитори М.Березовський, Д.Бортнянський, а також український співак, капелмейстер і композитор Артемій Ведель. Для своїх творів українські митці широко використовували вітчизняні джерела: народну пісню, міський солов'їв, канти і псалми, місцеві церковні розспіви. В рамках єдиного стилю музика згаданих композиторів виявляє індивідуальні риси. Їх творчість позначена українським національним колоритом, проте не в однаковій мірі.

Традиції українських народних пісень, класичний академізм та вітчизняні традиції культової музики по-різному втілювалися у творчості М.Березовського, Д.Бортнянського, А.Веделя. Наспівна, скорботного характеру мелодія, музика, що нагадує своєрідну зворушливу пристрасну молитву, звернену з благанням до “вищої сили” не залишити людину в біді, характерні творами М.Березовського, а також палкий, рішучий і мужній протест його фуги свідчить про його емоційно-чуттєвий характер. Творчість М.Бортнянського характеризується оригінальністю і самобутністю стилю, оскільки опирається на давні традиції українців, народну культуру. Мелодика його концертів виявляє генетичні зв'язки з фольклором, романсами, київським заспівом.

Серед найвідоміших авторів духовних концертів А.Ведель найближче стоїть до традицій партесного жанру. Саме в його творчості сильним є вплив народної української пісні і традицій канта. Творчість цього композитора є визначним культурним явищем, яке вирізняється своєю яскравістю і глибиною, а також силою впливу на формування естетичних смаків слухачів. У його творах різних жанрів виявилися дві діалектично пов'язані особливості: яскрава національна характерність і надзвичайно мелодичне багатство. Серед інших вітчизняних майстрів хорового концерту XVIII ст. творчість А.Веделя виділяється яскравою приналежністю саме до української музики. Рельєфність, розвиненість мелодії, глибинні процеси народно-пісенного походження повно виявилися у хорових концертах композитора. В них втілені різноманітні почуття, глибокі філософсько-естетичні концепції.

Тема протистояння сил добра і зла виявляється не через конфліктність, а через ліричне висловлення, монологічність, що характерне українській ментальності. Ідея моральної стійкості людини, відданість своїм ідеалам, що набуває значення центральної ідеї в концертах Веделя, споріднена з ідеєю моральної незалежності, висунутою представниками етико-гуманістичного напрямку в українському просвітництві. Джерело моральної стійкості веделівського ліричного героя бачимо у просвітницькій ідеї морального самовдосконалення, яке уявлялося етико-гуманістичним як спосіб втілення індивідуального і суспільного ідеалу. Світоглядні позиції А.Веделя були пов'язані з вітчизняною філософською школою, зокрема з ідеями Г.С.Сковороди.

Майже з самого кінця XIX ст. твори Веделя заборонялося видавати, а також виконувати в храмах. Музику композитора було кваліфіковано як театральну, фантастичну, зовсім недоречну при богослужінні. Однак, не зважаючи на таке невизнання музики А.Веделя офіційними колами, вона все ж таки виконувалася, користуючись незмінною любов'ю широких мас слухачів. Демократична, національна, гуманістична за своєю суттю творчість А.Веделя заслуговує на глибоке дослідження музикознавців.

В музиці барокко з'являється пишність, святковість, віртуозність, багатство орнаментики. Людина стає змістом мистецтва. Пізнати її й відтворити її внутрішній світ – ось до чого прагне нова музика, і ця риса багато в чому стає визначальною. Новий тип культури знаходить прояви втілення в усіх проявах духовного життя і, зрозуміло, що в музиці, де партесний спів виступає носієм нових тенденцій. Музика XVII-XVIII ст. висвітлює й релігійну суть української душі, християнської з природи, глибоко-

віруючої, повної високих моральних ідеалів.

Як бачимо, проблема відновлення українського менталітету спирається на продукування у національному вихованні устрою життя народу, його національних цінностей, матеріальної та духовної культури, ступені відчуття особистої свободи і незалежності, тощо; встановленні умов та факторів формування національного світобачення.

Українознавець Б.Цимбалістий вказує на те, що вплив культури на індивідуальний характер, на ментальність та вдачу відбувається у її ранні роки через родину, що відтворює культурне середовище етногрупи. Національний характер постає продуктом даної культури і водночас – носієм її, продовжувачем культурних традицій і норм у наступних поколіннях.

Національна свідомість і національна культура – явища взаємообумовлені. Виникнувши у процесі історичного самоствердження і міжнародного культурного синтезу, українське мистецтво впливає на духовне і моральне життя українців, визначає їх менталітет, місце у світі, здатність до самовідтворення.

Соціальні, соціально-психологічні, психологічні і естетичні фактори перетворюють мистецтво у феномен незвичайного сугестивного впливу.

Діти від народження різняться емоційною збудливістю, здатністю більш або менш вибірково емоційно поставитись до численних впливів навколишнього життя, відповідати на ці впливи переживаннями більшої або меншої сили, більшої або меншої стійкості. Емоційна сприйнятливість опосередковано впливає на процес прийняття виховних дій. Психологічні механізми сугестивного впливу мистецтва загострюють світовідчуття людини, роблять його емоційнішим, готують психіку до активного сприйняття інформації, впливають на формування ментальності.

Слід відзначити, що сьогодні в етнопсихологічній науці окреслюється найперспективніший напрям дослідження історії ментальності. Саме сьогодні в Україні окреслюються контури розвитку національної самосвідомості. Це, в свою чергу, зумовлює інтерес до історії, культури, релігії, постійно ставить завдання наукового осмислення його з метою вироблення стратегічного бачення шляхів розбудови державної незалежності України.

Звернення до проблеми ментальності українського народу необхідне для побудови політико-психологічної моделі національно-патріотичного виховання молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев М. Российская идея // ВФ. – 1990 - № 1. – С.111. –115.
2. Лихач Л., Корнієнко М. Символіко-ритуальна функція богів //Родовід – 1993 - № 5. – С.4-7.
3. Мокрий В. Церква в житті українців. – Просвіта, 1993. – 134 с.
4. Овсійчук В.А.Українське мистецтво другої половини XVII-XVIII ст. – К., 1985. – 238 с.
5. Самосвідомість європейської культури XX ст. – М.,1991. – 96 с.
6. Теорія та історія світової та вітчизняної культури // Н.Я.Горбач, С.Д.Гелей та інші – Львів: Каменяр, 1992. – 154 с.
7. Українська душа – К.: Фенікс, 1992 – 86 с.

Одержано редакцією 20.12.2002

УДК: 37. 159. 922. 7: 159. 923

О.Д. ГЛАВІНСЬКА

УСВІДОМЛЕННЯ ДИТИНОЮ СВОЄЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ФОРМУВАННЯ АДЕКВАТНОЇ САМООЦІНКИ

Відчуття школярем себе як суб'єкта своєї діяльності неодмінно включає певне ставлення до її результатів. Зрозуміло, що ставлення дитини до результатів своєї діяльності взагалі та своєї навчальної діяльності зокрема має велике значення для успішного її виконання. В молодшому шкільному віці таке ставлення ще тільки формується і здебільшого віддзеркалює думку значущих дорослих (батьків, вчителя тощо).

Разом з цим, дуже велике значення має можливість задоволення базових соціальних потреб дитини. Серед таких потреб провідною є потреба у визнанні. Вона полягає в тому, щоб дорослі серйозно ставились до можливостей та здібностей дитини, цінували їх, розмовляли про них з дитиною, ненав'язливо демонструючи своє задоволення з приводу наявних можливостей. Діти очікують такого ставлення від значущих для них дорослих, перш за все від батьків. Якщо ж поведінка дорослих не відповідає цим очікуванням, дитина сприймає це як психотравму. Відсутність визнання батьками дитина відчуває дуже болісно, починаючи з перших днів свого життя. Відчуття своєї непотрібності знижує її життєвий тонус, викликає негативні емоційні переживання.

Стосовно навчальної діяльності, потреба у визнанні виявляється у формі очікування дитиною позитивної оцінки значущих дорослих. Якщо дитина відчуває дійсну зацікавленість батьків у своїй навчальній успішності, вона щосили намагається відповідати очікуванням дорослих. Неможливість підняти свої учбові досягнення на той рівень, що відповідає очікуванням батьків, спричиняє болючі

ЗМІСТ

Вступне слово	3
1. Гавриш Н.В. Педагогічний погляд на дитячу творчість як явище культури.....	4
2. Воробйов А.М. Місце соціокультурних чинників в українській ментальності	8
3. Главінська О.Д. Усвідомлення дитиною своєї суб'єктності як необхідна умова формування адекватної самооцінки	14
4. Івашкевич Е.З. Психологічне обґрунтування діалогічності пізнавальної діяльності як комунікативного процесу	19
5. Савуляк В.О. Психосоціальні фактори наркотичної залежності.....	24
6. Безлюдна В.І. Актуалізація комунікативної потреби у дітей дошкільного віку.....	29
7. Янцур Л.А., Верусь Н.С. Психолого-педагогічні умови формування зображувальної діяльності у дітей третього року життя	36
8. Косарева О.І. Психолого-педагогічні особливості конфліктів дошкільників з батьками в сім'ї.....	39
9. Корчакова Н.В. Усвідомлення молодшими школярами сутності презентаційної ситуації та власних самопрезентаційних намірів.....	42
10. Одолінський В.Г. До проблеми соціалізації молодших школярів.....	46
11. Рудюк О.В. До проблеми внутрішньоособистісного конфлікту у юнаків в ситуації соціальної депривації 48	
12. Михальчук Н.О. Психологічні аспекти проведення дискусій в межах мікрогруп на уроках іноземної мови в середній школі.....	53
13. Цуканова М.С. Основні аспекти проблеми психічних кризових станів, які виникають у неповнолітніх засуджених під час відбування покарання.....	55
14. Середюк Л.А. Розширення сфери діяльності та самодіяльності учнів, як умова оптимізації самовираження старшокласників.....	58
15. Наумчук Г.І. Педагогічні умови національного виховання дітей в сім'ї.....	62
16. Харламенко В.Б. Професійна орієнтація учнівської молоді як соціально-педагогічна проблема	66
17. Мельник О.В. Зміст і структура профконсультаційної роботи із школярами.....	70
18. Капустіна О.В. Методика професійного самовизначення Д.Голланда.....	74
19. Рудницька Н.Ю. Методи вивчення краєзнавчого матеріалу учнями шкіл Волині (1917-1932 рр.)	79
20. Шарапова Т.М. Методика застосування рейтингової системи оцінювання навчальних досягнень школярів при вивченні курсу "Екологія".....	81
21. Кільдеров Д.Е. Уявні просторові перетворення як основа оперування динамічними образами об'ємних предметів	87
22. Ковбаса Ю.М. Вимоги до змісту навчання основам бухгалтерського обліку у 10-11-х класах середніх загальноосвітніх закладів	91
23. Сингаївський Д.В., Белошицький О.О., Ковальов В.М. Оновлення змісту трудової підготовки молоді на основі технічної творчості	94
24. Ващук О.В. Використання комп'ютерних технологій у навчальному процесі учнів 5-7 класів.....	98
25. Хорожжевський О.М. Формування гігієнічної культури у школярів основної школи в процесі трудового навчання – запорука профілактики професійних захворювань	103
26. Онишко Н.П. Школи з альтернативною формою навчання у системі освіти Німеччини.....	105
27. Якимчук С.Н. Музичне мистецтво як один із провідних засобів виховання особистості	110
28. Левківський М.В. Історико-педагогічне краєзнавство у формуванні компетентності майбутнього вчителя 112	
29. Литвиненко С.А. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності з молодшими школярами	116
30. Бородіна К.І., Кмець А.М. Структура екологічної свідомості студентів педагогічного вузу.....	120
31. Герман Н.В. Проблеми професійної підготовки вчителя в процесі вивчення дисципліни „Безпека життєдіяльності людини”	123
32. Козяр М.М., Янцур М.С., Хомяк О.Л. Деякі аспекти методичного забезпечення процесу вивчення машинної графіки у вищій школі.....	126
33. Джеджула О.М. Попередні умови побудови моделі графічної діяльності студента.....	131
34. Козяр М.М., Гордійчук І.І., Вовк В.Ф., Лебедюк Є.А. Система контролю знань студентів з інженерної графіки 133	
35. Черуха Н.В. Індивідуалізація процесу навчання іноземних мов для спеціальних цілей: сутність, особливості, сучасні проблеми	137
36. Янцур М.С., Войтко А.І. Використання модульно-рейтингової системи навчання в підготовці майбутніх вчителів до профорієнтаційної роботи з учнями	140
37. Осницька Т.Р. Педагогічні ідеї духовно-морального виховання учнівської та студентської молоді в педагогічній спадщині С.Я. Дем'янчука	146

38. Яковенко Л.П. Художнє мислення: зміст, структура, проблеми формування засобами музичного мистецтва	148
39. Вакульчук М.В., Шолудько Н.Г. Красномовство – мистецтво формування риторичної культури особистості в умовах вищої школи.....	152
40. Савчин Л.М. Культурологічні концепції та їх реалізація в системі вищої освіти	155
41. Станіславська К.І. Про деякі аспекти розвитку музичного сприймання студентів режисерських спеціалізацій	159
42. Ярмачук Т.М. Формування у студентів вмій та навичок виконання творів французьких клавесиністів	163
43. Піддубник В.Г. Розвиток професійних умінь і навичок студентів на уроках хорового сольфеджіо	167
44. Тарчинська Ю.Г. Проблема формування навичок виразного виконання в аспекті розвитку техніки гри на фортепіано	168
45. Сверлюк Я.В. Психолого-педагогічні основи керування оркестровим колективом	173
46. Димченко С.С. Педагогічна і диригентська спадщина М.Малька в історичному часі української музичної культури.....	175
47. Сіончук О.В. Формування художніх цінностей особистості засобами музичного мистецтва	180
48. Скільська Л.І. Специфічні особливості роботи з дитячим хоровим колективом.....	182
49. Гаврилова Г.П. Громадянське виховання молоді засобами народознавства на матеріалі української літератури	185
50. Чичановська Н.Ф. Художньо-творчий розвиток учнівської молоді Рівненщини в умовах національного відродження.....	189
Відомості про авторів	192

Наукове видання

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в
закладах освіти

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 25

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.
Технічний редактор Курченко Н.Б.
Комп'ютерна верстка Хомяк О.Л.

Здано до набору 12.12.2002 р. Підписано до друку 31.01.2003 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 27,96. Обл. вид. арк. 28,38. Замовлення № 17/1. Тираж 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки
(к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 **Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в
закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 25. —
Рівне: РДГУ, 2003. — 196 с.**

ISBN 966 — 7281 — 07 — 6.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії педагогіки, психології, дидактики, історії педагогіки, методики навчання, виховання, розвитку, трудової та графічної підготовки і профорієнтації дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20